

MIROSLAV KUSÝ

Byť marxistom v Československu

Keď som v poslednej dobe pracoval na stati „Marxizmus a ekologická kríza“, začal som veľmi intenzívne pociťovať potrebu vyrovnania sa s otázkou: čo to obnáša, byť dnes marxistom, zvlášť v súčasnom Československu?

Náš človek vie pochopiť a odpustiť, keď sa dnes hlási niekto k marxizmu na Západe: bude to asi nejaký exhibicionista alebo čudák. Vie pochopiť a tolerovať, ak to u nás robí stredoškolský či vysokoškolský učiteľ, pracovník výskumného ústavu, bežný intelektuál zo štruktúry: vystupuje ako marxista preto, lebo musí, lebo nemá inú alternatívu, ak sa chce udržať v štruktúre. Vie pochopiť a vziať na vedomie, keď sa ako aktívni a bojovní marxisti prejavujú profesionálni politici a ideológovia, rôzne nomenklaturne kádre: robia to predsa z karieristických dôvodov.

Náš človek však asi ťažko pochopí a zrejme už vôbec nebude ochotný tolerovať, keď sa dnes niekto hlási u nás k marxizmu z presvedčenia. Z presvedčenia možno byť budhistom, chartistom, moslimským bratom, vegetariánom, svedkom Jehovovým, esperantistom, askétom . . . Tých všetkých náš človek bude brať vážne. Ale marxistu?

Poznáam to všetko veľmi dobre na vlastnej koži. Moji priatelia z exkomunistických kruhov mi vravia: ako taktický ťah je to celkom dobré, ale v skutočnosti to s tým marxizmom predsa len nemyslíš celkom vážne, však? Priatelia z mladších generácií mi dohovárajú: nemôžeš tie svoje marxistické východiská, postoje a postupy nejako lepšie zamaskovať, aby tak nebili do očí? Všetkým mládež ináč nebude ochotná čítať! Moji bývalí kolegovia, ktorí zostali v štruktúre, sa tvária veľmi neveriaco: prečo by si mal byť marxistom, keď to nikto od teba nežiada? A policajti ma jednoducho dôrazne varujú: vy sa nám nemontujte stále do toho marxizmu, pán Kusý! My sme vás predsa z neho raz prevždy vyvrhli!

Ani sa nečudujem, že sa k tomu cítia byť oprávnení, pretože súčasný marxizmus v Československu je predsa predovšetkým ich, teda policajným marxizmom. To možno veľmi výrazne vidieť už z toho, že jeho hlavnou zložkou je zložka denunčiatna, boj proti rôznym možným úchylkám, -izmom a ich predstaviteľom, stále ešte veľmi výrazne zameraný na obdobie obrodného procesu 1968. A tak hlavnými predstaviteľmi nášho dnešného oficiálneho marxizmu nie sú žiadni tvoriví duchovia, prichádzajúci s nejakými novými filozofickými myšlienkami, analyzujúcimi naliehavé problémy moderného človeka a spoločnosti, ale obyčajní „regulovčiaci“ a bojovní „odstreľovači“ hrzalovského typu: ich hlavnou úlohou je usmerňovať, odhaľovať, zabrániť, vylúčiť . . .

Čo môže koho pritáhať na takom marxizme, z ktorého sa vytratil akýkoľvek náznak samostatného myslenia vôbec, o filozofickom myslení ani nehovoriac? Dnes už u nás dokonca klesol aj pod úroveň školometského marxizmu, zjúčeho z citátov klasikov a politických predstaviteľov. K tomu by bolo treba študovať aspoň tých klasikov, vedieť v nich nájsť, čo k danému problému napísali, vedieť používať aspoň ich myšlienky, keď už nie svoje vlastné. Ale naši súčasní marxisti z oficiálnych štruktúr dnes už poväčšine nerobia ani toto, aj to by bolo na nich veľa. Navykli si na naprosto šlendriánske myslenie, pri ktorom kašú na konzistentnosť svojich postupov, na to, či ich závery vyplývajú z ich premis, či ich premisy majú vôbec niečo spoločné s nejakými marxistickými východiskami, alebo nie.

Boli časy, keď sa vzor marxistického teoretického myslenia zvykol vidieť v popredných komunistických politikoch a štátnikoch: Lenin, Trockij, Togliatti, ba i Stalin . . . Tie časy už dávno pominuli. Dnešní komunistickí predstavitelia používajú marxizmus len čisto účelovo, berú si z neho iba to, čo sa im hodí a v ostatnom ho nahradzujú hocičím. A tak sa človek už ani nečuduje, keď taký Gromyko v slávnostnom prejave na oslave VOSR roku 1984 prehlási: „My i naši spojenci kategoricky varujeme tých, čo sa zaoberajú plánmi na revíziu dejín.“ Zabudol, že práve takéto plány boli voľakedy programovým východiskom marxistov, že priamo vyplývajú z prvej Marxovej tézy o Feuerbachovi! Zabudol, že práve „revízia dejín“ je základným predpokladom marxizmu.

Povedzme, že to sú pragmatickí politici. To isté však dnes už platí aj o prominentných profesionálnych marxistoch, ktorí sa marxizmom živia a krmia nim masy. Dva príklady slovenskej proveniencie za mnoho ostatných. Profesor a doktor vied Michal Pecho, riaditeľ Ústavu marxizmu na VŠE v Bratislave, si jednoducho „parafrázuje“ notoricky známu Leninovu myšlienku tak, že jej zmysel obráti naruby: napísal do novin, že podľa Lenina „politika nemôže mať prvenstvo pred ekonomikou“ (bratislavská Pravda, voľakedy na jar 1984). Redakcia sa na druhý deň musí ospravedlniť čitateľovi — nie za tlačovú chybu (ako by sa malo očakávať), ale za autora! Profesor a doktor vied Jozef Hrabina, vedúci katedry ideologickej práce na Vysokej stranickej škole v Bratislave, si kľudne napíše do tej istej Pravdy, že v prípade marxistickej ideológie „ . . . ide o kľúčovú úlohu rozvoja socializmu, keď predovšetkým od jej efektívnosti závisí, ako budú jednotlivci, sociálne skupiny, triedy, národnosti a národy zameriavať svoju činnosť“ (Pravda, 19. 6. 1984). To je priam programovo protimarxistické vyhlásenie, vyhlásenie toho typu, za ktoré marxisti voľakedy tvrdo kritizovali utopických socialistov a radikálne sa od nich v tomto ohľade dištancovali. Je doslova proti základnému zmyslu marxizmu povedať, že ideológia hrá **kľúčovú úlohu** v rozvoji socializmu, že od jej efektívnosti **predovšetkým závisí** zameranie činnosti ľudí. Ak je niečo typicky marxistickým východiskom, tak je to východisko priority základne pred nadstavbou, materiálneho života ľudí pred ideológiou, hmotných pomerov pred ich ideovým zobrazením vo vedomí ľudí. Preto podľa marxizmu ideológia môže vždy hrať len **pomocnú úlohu** v rozvoji spoločnosti a od jej efektívnosti iba **odvodene závisí** zameranie činnosti ľudí. Dnešní profesionálni marxisti z oficiálnej štruktúry si však môžu napísať hocičo a už nikto nad tým ani neustrnie. Vo svojej stati „Marxizmus a ekologická kríza“ som tento fakt podrobne dokumentoval na ich postoji k riešeniu ekologickej problematiky.

Ani jeden z týchto našich prominentných marxistov sa tu nemôže hájiť tým, že predsa nie je dogmatik! Ono totiž dogmatické myslenie nie je ani zďaleka totožné s myslením konzistentným: prvé sa drží litery učenia, posledného vydania zbraných spisov jeho oficiálne uznaných klasikov, druhé vychádza zo zmyslu tohto učenia, z logiky jeho postulátov a premis. Nebyť dogmatikom nie je preto samo o sebe ešte žiadna prednosť: jestvujú práve tak nedogmaticki géniovia, ako aj nedogmaticki blbeci.

Dogmatický marxizmus je nudný a vyprázdnený: nielen že v ňom chýba iskra myslenia vlastnou hlavou, ale omieľanie a bezduchá aplikácia citátov uznaných autorit zabíja aj tú iskru myslenia, ktorá vzišla z ich hláv. Dnešný oficiálny marxizmus je však dvojnásobne nudnejší a vyprázdnenejší, pretože sa z neho vytratila samotná podstata teoretického myslenia vôbec: nekonzistentné myslenie (pokiaľ ho ešte vôbec nazveme myslením) sa znesie ešte tak v rozjarenej pivnej spoločnosti, nie je však prípustné v teoretickej úvahe, vo filozofickom skúmaní problému, v analytickej štúdií.

Dogmatický marxizmus bol samoučelný, náš dnešný oficiálny marxizmus je vyhranene ideologicky účelový, slúži *à la thèse*. Jeho podstatu veľmi presne vystihol tretí slovenský prominentný marxista, tiež doktor vied a navyše akademik Viliam Plevza, keď v televíznej besede o svojom seriáli „Povstalecká história“ vyhlásil: úlohou historika je dokázať, že to muselo byť tak, ako to bolo! Zabudol iba dodať, že je to úloha typická len pre „dvorného“ historika a pre „dvorného“ marxistu vôbec! Majú dokazovať a ospravedlňovať vždy práve to, čo od nich „hrad“ momentálne žiada.

Je to teda už svojou povahou marxizmus veľmi nezaujímavý, nepríťažlivý. Pravda, jeho kritici, vychádzajúci z odlišných základných princípov, môžu tvrdiť, že je to povaha vlastná marxizmu ako takému, vyplývajúca zo samotnej jeho podstaty, pretože nejestvuje iný marxizmus ako dogmatický a ideologicky služobný. Každý pokus o prekonanie tohto rámca bol predsa v marxizme tvrdo potlačený ako neprípustná herézia, ako najťažší smrteľný hriech marxistov — revizionizmus. V znamení tohto hriechu predsa komunistická moc z oficiálneho marxizmu exkomunikovala a umlčala všetky tvorivo mysliace a duchom iskriace osobnosti, ktoré dodávali marxizmu šesťdesiatych rokov šarm invencie a neotrelosti. A to nielen v Československu, ako dôsledok mocenského potlačenia obrodného procesu z roku 1968 (Machovec, Kosík, Průcha a i.), nielen v celom socialistickom tábore (Lukács, Schaff a i.), ale aj v západnej Európe a tým prakticky aj vo svete vôbec (Garaudy, Fischer a i.). Podľa týchto kritikov bol celý ten tvorivý marxizmus šesťdesiatych rokov iba výnimočnou a prechodnou módnou vlnou, ktorou sa vtedy nechali oklamať aj takí myslitelia ako Sartre, Marcuse, Fromm a ďalší. Koketovať s marxizmom, inšpirovať sa ním, preberať ho vcelku alebo po častiach patrilo vtedy ešte k bontónu: dnes by to však už bol len trapný *faux pas*.

* * *

Podľa jeho najtvrdších kritikov je preto súčasný marxizmus mŕtvy, beznádejne zastaralý, *out of date*. Nemá žiadne tvorivé osobnosti, lebo ich ani principiálne nemôže mať: takouto osobnosťou sa predsa nemôže stať ani dogmatický „vykladač“, ani ideologicky „služobník“. Ti sú už povahou svojej činnosti neosobnosti, kmáni. Podľa tejto koncepcie bol teda vlastne taký Karel Kosík naozaj len omylom v marxizme, votrelcom doň a úplne oprávnené ho z neho vymazať: nemá tam čo robiť. Legálnymi dedičmi marxizmu sú výlučne oni „neznámi bojovníci“ za jeho „čistotu“, „triednosť“ a „stranickosť“. V tom sa kritici marxizmu vlastne až príliš nápadne zhodujú s tou partajnou ideologickou vrchnosťou, ktorá má dnešných oficiálnych marxistov pod svojou správou.

Domnievam sa, že je to vadná koncepcia. Ako to vidím ja, marxizmus nie je sám osebe ani a priori dogmatický, či tvorivý, ani a priori služobný či kritický, ani a priori ideologicky závislý či vedecky nezávislý. Pre mňa — a v súlade so svojimi teoretickými východiskami — je marxizmus predovšetkým určitý metodologický nástroj poznávania skutočnosti, určitý spôsob myslenia, určitý typ kategorizácie a hierarchizácie nášho prístupu k tomu, ako sa rozobrať a vyznať v určitej problematike, ako si kľásť otázky, ako ich navzájom na seba viazať a ako ich riešiť.

Marxizmus teda nie je **sústava poznatkov o svete**, ku ktorej marxisti (či dokonca iba ich klasici) dospeli, ale len **sústava pravidiel hry**, podľa ktorých uvažujeme ako marxisti; nie je to akási završená budova istého typu filozofického poznania sveta, ale len súbor nástrojov a lešení, pomocou ktorých túto budovu stavíme, prestavujeme, renovujeme, modernizujeme.

Pri každých trochu zložitejších pravidlách hry (ktoré umožňujú viac alternatívnych postupov) platí, že hru možno aj zbrať a prehrať, že ju možno viesť aj neinvenčne, stereotypne, školácky a že sa nájdu aj takí, čo sa v nej pokúsia švindlovať. V takých prípadoch obvykle neobviňujeme hru, jej pravidlá, ale ľudí, ktorí ju hrajú. Nástroj možno používať odborne, k majstrovským výkonom a rovnako ním možno aj kaziť dielo, zaobchádzať ním diletantsky, fušersky: ako sa nástroj použije, zväčša nezávisí od neho samého, ale od používajúcich ho ľudí. Sú aj takí, čo samočinným počítačom roztlkajú orechy. Môže za to počítač?

Pravda, od počiatku tu jestvovali a často dokonca výrazne prevládali tendencie previesť marxizmus z roviny metodologickej do roviny systémovej: z teórie ako myslieť o svete urobiť teóriu toho, čo si mám o svete myslieť. Je to tendencia k maximálnemu spohodneniu myslenia, k myšlienkovému sterilite. Takto systemizované filozofické učenie nám potom totiž podáva hotové odpovede na akýkoľvek filozofický, ľudský, vedecký problém. Ide iba o to, že takéto odpovede sú vždy len abstraktne všeobecné, banálne, bezobsažné. Keď beriem marxistickú východiskovú tézu o prvotnosti hmoty a druhotnosti vedomia ako obsahovú výpoveď o svete, stáva sa z nej prázdna floskula, z ktorej sa o svete nič nového nedozvedám, ktorá je filozoficky naprosto sterilná a nudná. Keď však s touto tézou pracujem len ako s metodologickým postulátom určitého spôsobu myslenia pri riešení určitých filozofických a ľudsky akútnych problémov, môžem sa jej pomocou čosi nového o svete dozvedieť.

Zrejme práve takto to myslel aj Marx so svojim učením, keď napísal, že posledným završeným filozofickým systémom bol systém Hegelov, a že týmto smerom sa po Hegelovi už filozofia naďalej nemôže ubierať. Mnohým

z tých, ktorí sa k Marxovi a k marxizmu hlásia, to však nijako neprekáža v opätovných pokusoch o totálnu systemizáciu marxizmu ako akéhosi filozofického učenia o svete vôbec. A tak národ s vážnou tvárou stále znovu, donekonečna školia o to, že hmota je večná, že kvantita prechádza v kvalitu, že každá základňa má svoju nadstavbu a že súbor týchto poučiek tvorí marxistický svetonázor, ktorý je jedine vedecký a predstavuje akýsi katechizmus marxistického vzdelanca.

Súhlasim s kritikmi, že takýto marxizmus je skutočne mŕtvvy, ba ešte viac: on už vznikol a vzniká ako mŕtvvy narodené dieťa, teda nikdy ani nebol a nebude živým marxizmom. Bol a je to iba paškvil na marxizmus! Pre potreby svojho slaboduchého „marxistického školenia“ národa si ho vymysleli ideológovia, aby tomuto národu zabránili samostatne myslieť. Za to však nemôže ani samotný marxizmus, ani samotný Marx: je to iba dôsledok skutočnosti, že totalitná moc si z marxizmu urobila štátnu ideológiu.

Pravda, ani metodologické poňatie marxizmu nie je samo osebe zárukou tvorivého myslenia. Istý súbor metodologických postulátov môžem totiž používať tak, že ich pomocou rozoberám problém, hľadám jeho možné riešenia, objavujem ich úskalia, že ich chápem ako oporné body vo svojom dobrodružstve poznávania; môžem ich však použiť aj tak, že ich pomocou problém „rozseknem“, od počiatku mi je „naprosto jasné“ jeho riešenie, takže netáňam a nehľadám, nemusím nič objavovať, chápem ich ako hraničné horizonty svojho poznania, ako jeho „škatulky“, do ktorých si veci, udalosti jednoducho zaraďujem. Marxista, pre ktorého je marxizmus poznávacou metódou tohto druhu, nemá problémy a všetko veľmi ľahko, jednoducho „rieši“ svojim aplikačným postupom: práve pre tento účel si zaviedol termín **aplikácia marxizmu**, ktorý sa stal taký obľúbený v ideologickom slovníku a ktorý tiež napomohol dokonalej diskreditácii marxizmu. Takýto aplikačný marxista vám briske dokáže, že krava močí podľa zákonov dialektiky, že v socializme nemôže byť ekologická kríza a že v Afganistane sú povstalci predstaviteľmi starého, odumierajúceho, na rozdiel od vlády, predstavujúcej to nové, progresívne, zatiaľ čo v Salvadore je to presne naopak. Takáto „aplikácia marxizmu“ nahrádza analýzu problému, je jeho pseudoriešením, dokonca v mnohých prípadoch naprosto scestným, falošným riešením. Ekologická kríza je v socialistických krajinách evidentná napriek „dôkazom“ takýchto marxistov, že v socializme sú akékoľvek krízy vylúčené; ak aj krava naozaj močí podľa zákonov dialektiky, k čomu je takéto „filozofické dokazovanie“ dobré?

Beriem teda marxizmus ako nástroj myslenia, odmietam ho ako náhradku za myslenie, a to tak v systémovej, ako aj v aplikačnej podobe. Z toho pre mňa vyplývajú aj zásadné tolerančné dôsledky. Každá systémová podoba marxizmu je už zo svojej podstaty netolerantná, nemôže predseda vystupovať ináč ako „jedine správne“ učenie! Rovnako aj jeho aplikačná podoba má tendenciu byť tou „jedine správnou“ aplikáciou. Keď však marxizmus považujem iba za nástroj samostatného myslenia, pestrosť jeho postupov a výsledkov — tak ako pripúšťam, že rôzni maliari používajú rôznym spôsobom svoje maliarske náčinie a maľujú jeho pomocou veľmi rôznorodé obrazy: iba plagiátori imitujú už použité postupy a ich výsledky. Mój marxistický spôsob myslenia síce teda nemôže byť tolerantný k systémovej a aplikačnej podobe marxizmu, lebo tie sú vražedné voči akémukoľvek mysleniu vôbec, ale musí byť zásadne tolerantný ku každému inému marxistickému i nemarkxistickému spôsobu myslenia: uznáva, že tie isté nástroje možno použiť aj iným spôsobom a že sa ich pomocou dá dôjsť aj k iným, alternatívnym výsledkom; a že jestvujú aj iné nástroje myslenia, odlišné od tých mojich, ktoré môžu byť rovnako validné, aj keď vedú k iným záverom.

Pravda, stále ešte zostáva nezodpovedaná otázka, prečo ako takýto nástroj myslenia volím práve marxizmus, keď je tento dnes už taký zoficiálnený, umŕtvený, sprofanovaný. Je zoficiálnený, umŕtvený a sprofanovaný iba tak, ako môžu byť aj mnohé umelecké diela — bez toho, aby sa táto profanácia dotkla maliarskeho štetca alebo sochárskeho dláta, pomocou ktorého sa tvorili. Michelangelove nástroje bolo možné celkom dobre použiť aj na produkovanie monštruózných Stalinových sóch. Ako nástroj myslenia sa mi zdá byť marxizmus dobrým nástrojom, vhodným pre hĺbkovú analýzu, umožňujúcim dostatočnú myšlienkovú pružnosť a logicky korektné postupy, nástrojom, ktorým sa dá postihnúť skutočnosť vo všetkých jej podstatných väzbách a súvislostiach. S týmto nástrojom som sa naučil pracovať, vyhovuje mi a preto ho používam. Z toho mi však nijako neplynie, že by som ho považoval za nástroj zo všetkých najdokonalejší, či dokonca „najvedeckejší“: domnievam sa iba, že je dostatočne prispôbený pre ten typ myšlienkového činnosti, ktorú jeho pomocou vykonávam.

Nejdem v tejto súvislosti meritórne vypočítavať, čo do takto poňatého marxizmu patri a čo nie — to by bola otázka pre zvláštnu štúdiu. Môžem iba konštatovať, že v tejto podobe je to marxizmus absolútne neprijateľný pre oficiálnych „dvorných“ filozofov a ideológov, ktorí hľadajú výlučne hotové poučky pre marxistické vzdelávanie más a pre pohodlnú „aplikáciu“ v ich činnosti. Na to sa tento nástrojový marxizmus nehodí a preto je pre nich nepoužiteľný: namiesto hotových poučiek poskytuje iba metodické východiská pre vlastné myslenie. To, že je to myslenie marxistické, nepoznať potom podľa opakovania tisíckrát prežutých fráz a „jedine správnych“ záverov, ale iba podľa stopy použitých nástrojov v danom spôsobe myslenia a v jeho výsledkoch.

Sú to stopy vždy dostatočne zreteľné na to, aby sa dal podľa nich marxista identifikovať — a to aj bez toho, aby musel o sebe verejne vyhlasovať a zdôrazňovať, že je práve marxista. Navyše, robiť to dnes u nás nie je nijako zvlášť atraktívne, skôr naopak. Byť marxistom v Československu a byť nim pritom mimo oficiálnej štruktúry a často dokonca priamo proti nej, je nanajvýš nevďačná úloha. Priznať sa k nemu takto verejne ma teda núti iba vlastné svedomie, nič viac.

Za týchto okolností sa marxizmu u nás veľa ľudí zrieklo a niet sa im ani čo diviť. Mnohí sa ho držia iba potajomky, zo zvyku a skôr sa za to hanbia: preto to radšej nedávajú nijako na známosť. Poznám iba málo ľudí z tých, čo **nemusia**, že sa k marxizmu napriek tomu priznávajú. Koluje zábavná historka o tom, že tak učinil Petr Uhl, keď ho po poslednom prepustení z kriminálu predstavovali na akomsi stretnutí so zahraničnými novinármi ako posledného žijúceho marxistu v Československu. Vraj to iba upresnil prehlásením, že vie ešte o jednom ďalšom marxistovi u nás: je nim jeho svokor, Jaroslav Šabata. Hoci nepatrim k pribuzenstvu, hlásim sa tiež k tomuto spolku. *Tres faciunt collegium*, čo by v tomto prípade mohlo znamenať, že marxizmus v Československu ešte stále úplne nevykopal.